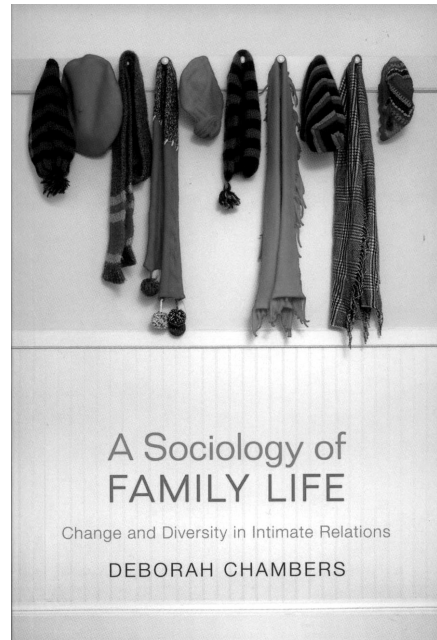

Irena Juozeliūnienė

Šeiminio gyvenimo sociologija: pokyčiai ir įvairovė

Lietuvos viešojoje erdvėje vėl išsiliepsnojo ginčai apie tai, ką vadinti šeima. Politikų debatai ir nevyriausybinių organizacijų kovos vyksta „moralės panikai“ palankioje rezonansinių bylų ir spontaniškų pilietinių iniciatyvų aplinkoje, o šeimos vertybių klausimai įtraukiami į nacionalinę saugumo koncepciją. Kiek daug „minties ir veiksmo“, bet ar dabar jau aišku, kas yra šeima? Kaip apibūdinti šį darinį, kuris prieš kelis dešimtmečius nekėlė jokių rūpesčių, ramiai tūnojo jam skirtoje vietoje, o dabar supriešina Lietuvos žmones ir... užtikrina politikams aukštus reitingus?

Siekiant galių persikirstymo tinka įvairiausi politinio žaidimo įrankiai. Akivaizdu, kad intymūs santykiai ir šeiminis gyvenimas jau sudomino politikus ir medijas, o „teisinga šeima“ ir skriaudžiami vaikai yra reikšmingi politinių žaidimų scenarijų veikėjai. Apmaudu, kad šeiminio gyvenimo klausimai vis dar lieka Lietuvos sociologijos paribyje ir atrodo mažiau reikšmingi, nei pilietinė visuomenė ar darbo rinka. Šių metų pradžioje Polity Press leidykloje išleista Deborah Chambers knyga *Šeiminio gyvenimo sociologija: intymių santykių pokyčiai ir įvairovė* (angl. *A Sociology of Family Life: Change and Diversity in Intimate Relations*) suteikia

Chambers, Deborah. 2012. *A Sociology of Family Life: Change and Diversity in Intimate Relations*. Cambridge: Polity Press.

puikią progą konceptualiai apmąstyti išitvirtinčius šeiminio gyvenimo tyrimo standartus ir pasisemti idėjų.

Britų sociologės studijoje analizuojama intymaus ir šeiminio gyvenimo įvairovė – porų *sugyvenimas* (angl. *cohabitation*), *vieno tėvų*

šeimoms (angl. *single-parent families*), šeimoms po skyrybų, sujungtos šeimos (angl. *blended families*), tos pačios lyties sąjungos (angl. *same-sex unions*), draugai kaip šeimos (angl. *friends as families*), partnerystė per atstumą arba PPA (angl. *Living Apart Together – LAT*), šeimos pagal pasirinkimą (angl. *families of choice*). Aptariamos plačiai sklidančios idėjos apie tarpasmeninių santykių demokratėjimą. Naujos romantinės vizijos yra patrauklios ir suteikia viltį, kad ateityje sulauksime egalitarizmo ir pagarbos dvasia plėtojamų, paramos kupinų, iš stereotipų išsivadavusių šeiminių darinių sklaidos. Didžiausi optimistai ieško ir jau suranda tokių apraiškų. Vis tik kritinis sociologo žvilgsnis turėtų pastebėti, kad šios demokratizacijos ir šeimų atvirumo idėjos yra nauja kalbėsena apie intymumą ir šeimas, ženklinanti naują šeimos ideologiją ir ideologinius kodus intymumo, poros, tėvų-vaikų santykių, vaikystės apibūdinimams.

Šeimos diversifikacija ir šeiminės praktikos įvairovė tiek Vakaruose, tiek ir Lietuvoje suformuoja alternatyvias vykstančių pokyčių sociologines interpretacijas. Vieni skelbia pavojų šeimai kaip socialiniam institutui ir tradicinėms šeimos vertybėms. Neginčijamais įrodymais laikomi didėjantys skyrybų, nesantuokinių vaikų, „nepilnų šeimų“, tos pačios lyties asmenų porų skaičiai. Kiti analizuoja konkrečių šeimų patirtis skirtingų kultūrų, geografinio išsidėstymo, politinių režimų kontekstuose ir konstatuoja, kad įvairovė, pati savaime, nenurodo į griūtį ir netvarką, o byloja apie tai, kad šeiminės vertybės, atsakomybė ir įsipareigojimai naujuose šeiminiuose dariniuose reiškiasi nauju pavidalu. Suformuluosiu paprasčiau: skleidžiama žinia, jog įvairovė nėra destrukcijos sinonimas, ji

reiškia kitoniškumą. Išleistos knygos autorę D. Chambers priskiriu pastarajai mokslininkų grupei.

Drįstu teigti, kad aptariama studija nėra inovacinė teorinių įžvalgų ar tyrimo instrumentų požiūriu. Tuomet kyla klausimas, ar verta skaityti 240-ties puslapių knygą? Atsakysiu: mano nuomone, verta, nes knygos autorė sugebėjo susieti šeiminio gyvenimo fragmentus į problemą tinklą, surasti teorijos ir empirikos darną, išryškinti šiuolaikinių kultūrinių, politinių ir ideologinių kontekstų įtakas šeiminio gyvenimo transformacijoms ir jų interpretavimui. Autorė siūlo tarpdisciplininį žiūros pjūvį, būtiną šiuolaikinėms šeimoms studijoms.

Išskyrčiau kelis dalykus, kurie galėtų sudominti Lietuvos skaitytojus. *Pirma*, knygoje aptariami šeimos diskursui priskiriami klausimai ir parodoma, kaip globali migracija, reprodukcinės technologijos ir tarptautinė surogatinė motinystė sukuria prielaidas naujam intymumui, šeimos organizavimui bei jų re-konceptualizavimui. Tarptautinė migracija de-lokalizuoja kadaise įvietintą šeimą ir skatina kurti transnacionalinius šeiminius tinklus. Reprodukcinės technologijos ir surogatinė motinystė konstruoja nacionaline teise (ne biologine prigimtimi) grindžiamą tėvystę ir motinystę. Netradicinio intymumo šeimos sudaro prielaidas šeiminių vaidmenų ir šeimos paskirties peržiūrai. Besikuriantiems dariniams siūlomos tokios sąvokos, kaip *asmeninis gyvenimas* (angl. *personal life*) (Smart 2007), *asmeninės bendruomenės* (angl. *personal communities*) (Spencer and Pahl 2006). Besikeičianti šeiminė praktika koreguoja tėvų-vaikų santykius ir sukonstruojamos naujos tėvystės/motinystės bei

vaikystės sampratos. Daug dėmesio skiriama šiuolaikinėms tėvystės studijoms, *aktyviajai tėvystei* (angl. *active fatherhood*), *įjungtai tėvystei* (angl. *involved fatherhood*). Atskleidžiama vaikystės sampratos konstruojamoji prigimtis ir parodoma, kad tradicinis romantinis požiūris į vaiką, kaip nekaltą ir globos reikalaujantį, transformuojasi į vaiko, kaip aktyvaus šeimos nario, turinčio teises sampratą.

Knygos autorė kelia tikslą parodyti, kad, nepaisant intymumo ir šeiminių organizacijos pokyčių, branduolinės šeimos idėja tarptautiniu mastu išlieka galinga ikona, įkūnijančia mitą apie šeiminių vertybių aukso amžių. Šiai ikonai suteikiama tradicijos puoselėtojos ir visuomenės stabilumo garanto socialinė reikšmė. Aptariamas branduolinės šeimos sampratos konstravimas istoriniu požiūriu: apžvelgiamos K. Marxo ir F. Engelso išvalgos apie šeimą, kaip socialinį institutą, T. Parsonso struktūrinę funkcionalistinę branduolinės šeimos sampratą ir parodoma, kaip ši ikona naudojama socialinėje politikoje, standartizuojant šeiminius darinius išmokų, mokesčių, būsto suteikimo, šeimos planavimo ir kt. priemonėmis.

Antra, D. Chambers nagrinėja „viešo“ ir „privataus“ gyvenimo sąryšį globalaus mobilumo kontekste. Šios temos aktualumas 2010 metais buvo pabrėžiamas ir 17-ame pasauliniame sociologų kongrese. Susirūpinimą dėl viešo ir privataus gyvenimo perskyros pareiškė žymūs sociologai, jų tarpe Margaret Archer, Saskia Sas-sen. Knygoje pateikiami statistiniai, dokumentų analizės ir empirinių tyrimų duomenys parodo, kad šeiminių gyvenimo naujovės nėra pakrikusios moralės rodiklis, o tiesioginiai/netiesioginiai ekonominių ir politinių sprendimų padariniai.

Autorė atskleidžia abipusį šeimos ir pasaulio politikos bei ekonomikos ryšį ir konstatuoja, kad besiformuojantys transnacionaliniai šeiminiai tinklai jau tapo svarbia globalių ekonominių ir politinių procesų grandimi. Nagrinėjamos komercinės vedybos, komercinė surogatinė motinystė, globalūs šeiminių rūpybos tinklai, kurie suteikia šeimai reikšmingą vietą šiuolaikinio pasaulio architektūros tarpdisciplininiame tyrime.

Daug dėmesio skiriama trečiojo pasaulio šeiminių struktūros ir tarpasmeninių ryšių pokyčiams migracijos ir kultūrų sandūros kontekste. Aptariami Indijos ir Kinijos šeimų pavyzdžiai. D. Chambers nagrinėja probleminių laukų susidarymo prielaidas ir parodo, kaip slaugos poreikis Vakaruose sukūrė šeimos narių migracinius srautus iš Rytų į Vakarus, kaip vyksta šeimos transformacijos Rytams susidūrus su Vakaruose institucionalizuota branduoline šeimos samprata. Knygoje supažindinama su transnacionalinių vedybų idėja ir praktika. Autorė dekonstruoja vakarietišką romantizuotą šių vedybų sampratą, kuri paprastai yra konceptualizuojama, pasitelkus A. Giddenso (2000) *grynojo santykio* idėją. Ji atskleidžia šiuolaikinių transnacionalinių šeimų darybą ir daro išvadą apie tai, kad transnacionalinėse vedybose glūdi komercinis užtaisas ir dalykinė sutartis, leidžianti įteisinti tarptautinę šeiminių tinklų sklaidą.

Analizuojant Rytų ir besivystančių šalių šeimos politiką išryškintas gimstamumo politikos ir kultūrinių tradicijų poveikis šiuolaikiniams šeimų modeliams. Aiškina, kokių būdu reproduktyvios technologijos panaudojamos „tinkamų šeimų“ darybai, pavyzdžiui, kaip *vieno vaiko* politika ir tradicinis sūnaus privilegijavimas tapo normatyviniais šeimos kūrimo

orientyrais. Besidomintys šeimos politika galės susipažinti ir su radikalia diktatoriaus Nicolae Ceausescu šeimos ir demografinė politika Rumunijoje 1966-1989 metais.

Trečia, mane sudomino D. Chambers knygoje aptariama Anthony Giddenso (2000) ir Ulricho Becko bei Elizabeth Beck-Gernsheim (2001) idėjų eksplikacija šeiminio gyvenimo tyrimui. Beje, Lietuvos sociologai plačiai taiko šių autorių įžvalgas. Knygos autorė nurodo, kad šiuolaikiniai šeiminio gyvenimo pokyčiai paprastai aiškinami, pasitelkiant A. Giddenso pasiūlytą intymių santykių demokratizacijos idėją. Anot A. Giddenso, dvidešimto amžiaus vidurio Vakarų visuomenėse vykstantys intymumo ir šeiminių santykių pokyčiai lėmė tarpasmeninių santykių demokratizaciją, besireiškiančią seksualumo atskyrimu nuo reprodukcijos. Dėmesys abipusiai laisvanoriškiems intymiems santykiams poroje yra aiškinamas asmens saviraiškos siekais ir sudaro individualizacijos proceso esmę. Šie procesai sukuria prielaidas *gryniesiems santykiams* poroje, o juos patyrę asmenys yra reiklesni intymumui, be to, greičiau nutraukia santykius su partneriu, kai juose neberealizuojama asmens saviraiška.

Pateikdama pavyzdžių, D. Chambers parodo, kaip, remiantis A. Giddenso koncepcija aiškinama atsakomybės ir įsipareigojimų reorganizacija šiuolaikinėje šeiminiėje partnerystėje ir, kodėl šie pokyčiai vadinami intymumo *detradicionalizacija*. U. Becko ir E. Beck-Gernsheim *individualizacijos tezė* yra eksplikuojama tuomet, kai siekiama paaiškinti, koku būdu vėlyvojoje modernybėje reorganizuojami tradicine socialine hierarchija pagrįsti santykiai.

Sutelktumu pasižyminčias bendruomenes, giminystės ryšiais pagrįstus darinius pakeičia fragmentuoti ir griežto apibrėžtumo stokojantys tarpasmeniniai santykiai ir, paprastai, daroma išvada apie neigiamas pasekmes šeiminiam gyvenimui.

Mokslinės studijos intriga ta, kad, nepaiegdama *detradicionalizacijos, demokratizacijos ir individualizacijos* tezių taikymo šeiminių darinių transformacijos tyrimui, D. Chambers supažindina su Lynn Jamieson (1998; 1999) ir Neil Gross (2005) darbais. Šie autoriai reprezentuoja britų ir amerikiečių mokslininkus, kritiškai vertinančius *individualizacijos* idėją ir jos taikymą šeiminio gyvenimo praktikų tyrimui. Kritikos dalykas yra idėja apie *grynojo santykio* siekį, besireiškiantį savirealizacijos individualizmu. Pabrėžiama, kad *grynojo santykio* idėja nesuderinama su kasdieniais šeiminio gyvenimo įsipareigojimais, kurie socialinę grupę padaro šeima. Ypač tai susiję su tėvų ir vaikų santykiais. Remiantis šeimų tyrimais parodoma, jog, nepaisant poros tarpasmeninių santykių pokyčių ir egalitarizmo siekių, šeiminiai įsipareigojimai vaikams ir vyresnei kartai išlieka. Pastarųjų raiška neabejotinai kinta, bet jų analizė negali būti grindžiama *individualizacijos teze*.

Autorė skatina susimąstyti, ar dera taip drąsiai šeimų tyrimuose naudoti *detradicionalizacijos* ir *grynojo santykio* sampratas? Juk šeiminiėje erdvėje gausu asimetrinių galios santykių, paveldėtų ir proteguojamų branduolinės šeimos modelio, o lytis ir amžius išlieka svarbiausiomis galios santykių raiškos šeimoje terpėmis. Dar viena svarbi autorės pastaba – šis galių paskirstymas šeimoje yra visuotinai reprodukuojamas! Nors mokslinėje studijoje

suabejojama nekritišku *detradicionalizacijos* ir *individualizacijos* idėjų taikymu šeimų tyrimuose, parodoma, kad šios idėjos puikiai tinka „netradicinių“ intymųjų santykių analizei – gėjų, lesbiečių biseksualų, transseksualų, kadangi tokiam intymumui negalioja tradicinių šeiminių vaidmenų imperatyvai.

Siūlau šią mokslinę studiją perskaityti ne tik besidomintiems šeimų tyrimais, bet ir juos skeptiškai vertinantiems. Tikiuosi, ji padės suvokti, kaip greitai keičiasi šeiminiai santykiai, kokia didelė yra intymumo įvairovė. Pasaulis tapo kitokiu, bet nebūtinai blogesniu. Tai pripažinus, skaitytojas pats žinos, ką vadinti šeima.

LITERATŪRA

Beck, Ulrich and Beck-Gernsheim, Elisabeth. 2001. *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage publications

Giddens, Anthony. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai.

Gross, Neil. 2005. The detraditionalisation of intimacy reconsidered. *Sociological Theory* 23, 286–311.

Jamieson, Lynn. 1998. *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*. Cambridge and Malden, MA: Polity Press

Jamieson, Lynn. 1999. Intimacy transformed: a critical look at the pure relationship. *Sociology* 33, 477–94.

Smart, Carol. 2007. *Personal Life*. Cambridge: Polity Press.

Spencer, Liz and Pahl, Ray. 2006. *Rethinking Friendship: Hidden Solidarities Today*. Princeton, NJ: Princeton University Press.